

Aleksandar Stevanović*

HULIGANIZAM, VANDALIZAM I NASILNIČKO PONAŠANJE¹

Apstrakt: U radu su prikazane pojedinačne karakteristike oba oblika destruktivnog ponašanja, radi njihovog boljeg razumevanja, uz prethodni osvrt na problematiku definisanja i određivanja pojmova. Nakon toga, sledi kraći pregled pitanja vezanih za pojam nasilja u sportu, kao karakterističnog foruma gde se ispoljavaju oba pojma koja su u fokusu ovog rada. Nadalje, budući da rad ne pledira da zauzme monofaktorski pristup prilikom razmatranja pitanja kauzalnosti fenomena, dat je prikaz i društvene i biološke uslovljenosti nastanka nasilničkog ponašanja. Ta pitanja razmatrana su u delu posvećenom samom nasilju iz razloga što je ono sastavni deo i centralni pojam unutar pojmova huliganizma i vandalizma. Osnovna hipoteza koja je u radu postavljena je da na huliganizam i vandalizam, kao i nasilje uopšte, jednako utiču svi razmotreni uslovi, te da je rešavanju problema iz domena nasilničkog ponašanja neophodno prići na multidisciplinarni i interdisciplinarni način, primenom triangulacionih metoda.

Ključne reči: huliganizam, vandalizam, nasilje, nasilje u sportu, društvena uslovljenost.

Huliganizam i vandalizam kao termini podložni različitim tumačenjima zaslužuju valjano definisanje koje će ih jasno razgraničiti od ostalih srodnih pojmova i na taj način doprineti njihovom boljem razumevanju i sagledavanju. Huliganizam je fenomen relativno novijeg doba i kao takav, danas predstavlja svakodnevni problem sa kojim se suočavaju redom sudije, kriminolozi i socijalni radnici.² Etimološki posmatrano, termin „huligan“, tj. huliganizam, vodi poreklo iz engleskog jezika i u vezi njegovog nastanka postoje mnogobrojna objašnjenja, a čini se da je najpouzdanije ono po kome se reč huligan vezuje za ime jednog od kriminalaca iz ozloglašene tročlane bande,³ dok druga verzija pripisuje naziv čuvenoj londonskoj bandi Huli.⁴

---

* aleksandar.stevanovic993@gmail.com

1 Prvonaagrađeni rad na petom bijenalnom konkursu za mlade kriminologe koji je organizovala Kriminološka sekcija Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu.

2 Neuberger, J. /1993/: Hooliganism: Crime, Culture, and Power in St. Petersburg, 1900–1914, University of California Press, p. 22.

3 Milivojević, S. et al. /2013/: Mladi i huliganizam na sportskim priredbama, OEBS, Beograd. p. 9.

4 *Ibid.*, p. 9.

Prema stanovištu domaće literature, najopštije definisano, „Huliganstvo predstavlja termin kojim se opisuje ponašanje koje krši pravila društvene norme, odnosno, ponašanje koje krši zakon i bonton i ono je opštedestruktivno.“⁵ Međutim, treba imati u vidu da huliganizam, kao i mnogi drugi fenomeni, ima svoje šire i uže značenje. U prvom, ono obuhvata ponašanja koja se karakterišu kao ulično nasilje ne vezujući se nužno za bilo kakvu sportsku konotaciju.

Drugo, uže, vezuje pojam huliganizma isključivo za određene sportske manifestacije.⁶ Ono što je *differentia specifica* huliganizma u užem smislu, a samim tim i huligana, u odnosu na ostale oblike nasilničkog kriminaliteta, jeste to da oni teže da deluju javno i da je povod njihovog nasilnog ponašanja uvek sport.⁷ U stranoj literaturi se mogu naći shvatanja koja kao glavnu karakteristiku huliganizma, pa tako i huligana, ističu sadizam, smatrajući huligane „borilačkim klubom“ koji dobrovoljno ulazi u opasne i često bolne situacije po njih.⁸

Takvo ponašanje danas se najčešće pripisuje navijačima u kolektivnim sportovima poput fudbala i košarke, budući da su i najpopularniji. Imajući to u vidu, huliganizam se može promatrati kao specifičan vid nasilja imanentan sportskoj konotaciji. Prema shvatanju Terija i Džeksona, uzroci nasilnog ponašanja u sportu mogu se podeliti u tri grupe. „Prvu grupu čine porodica, prijatelji, saigrači i treneri u kojoj se sportista nalazi. Drugu grupu čine zvanična pravila o određenom sportu usvojena od strane nadležnih institucija. Treću grupu čine stavovi i ponašanje čitavog društva, odnosno njegovih određenih delova – grupa, kao što su sportski navijači.“⁹

1. HULIGANIZAM KAO OBLIK NASILJA U SPORTU

Pre bilo kakvog daljeg razmatranja, potrebno je osvrnuti se na opšte prihvaćenu definiciju sporta utemeljenu od strane jednog odbora UNESCO-a koja kaže da je sport: „...bilo koja fizička aktivnost koja ima karakter igre i koja uključuje napor iskazan kod sebe ili zajedno sa drugima ili izazov u odnosu na prirodne elemente.“¹⁰ Ima i onih koji igru doživljavaju, primera radi, kao egzistencijalnu potrebu.¹¹

Jasno je da je sport, pre svega jedan oblik upražnjavanja psiho-fizičke aktivnosti koji ima za cilj da razvije ličnost onoga ko ga upražnjava, ali sa rastom popularnosti sporta koja je doživela globalne razmere, sport je postao industrija u kojoj ima toliko novca da mnogi, kao glavni motiv bavljenja sportom vide priliku ne samo za

5 Mitrović, Lj. /2009/: Nasilje na sportskim priredbama – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 24.

6 Đorić, M. R. /2014/: Nasilje u sportu (teorijske kontroverze i uzroci), Novi Sad, p. 4.

7 *Ibid.*, p. 2.

8 Leeson, P. T., Smith, D. J., Snow, N. A. / 2012/: Hooligans, Department of Economics, George Mason University, p. 12.

9 Dimovski, D. /2009/: Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 10.

10 Kostić, M. /2009/: „Nasilje u sportu – neophodnost socijalnog sagledavanja – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 19.

11 Zaharijevski, D. S. /2009/: Sportske aktivnosti između igre i nasilja – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 22.

rešavanje egzistencijalnih pitanja, već i obezbeđivanje luksuznog i bezbrižnog života. Upravo zato, deca koja tek počinju da se bave sportom, bivaju instruirana od strane svojih roditelja ili bliže okoline da po svaku cenu postignu uspeh u sportu, što u njima svakako izaziva veliku tenziju, pritisak, a neretko i frustraciju koja često ume biti ispoljena upravno na sportskom terenu. Prilikom takmičenja i sportskih priredbi, ulozi su sve veći, pobednike čeka slava i raskošan život, a gubitnici bivaju razapinjani od strane svojih pristalica i izlagani poruzi od strane pristalica rivala, što svakako utiče na to da danas možemo govoriti i o nasilju samih aktera sportske igre, a ne samo publike. Nekada relevantna mogu biti i konstitutivna pravila određene sportske igre.¹² U tom smislu treba razlikovati sportove koji strogo zabranjuju svaki vid kontakta (odbojka), one kod kojih je dozvoljen kontrolisani kontakt (fudbal, košarka), kao i one koji kontakt podstiču (boks).

Važno je istaći i objasniti pravni (krivičnopravni) aspekt nanošenja povreda između aktera sportske igre (sportista), gde je od izuzetnog značaja pravni institut „pristanka povređenog“. Kako navodi Stojanović, krivično delo će biti isključeno ukoliko je povreda naneta u okviru pravila određene sportske igre, gde treba razlikovati dve situacije: povreda je dozvoljena i konstitutivan je element sporta (boks), ili je povreda uobičajena i kažnjava se po pravilima sportske igre (faul u košarci). Krivično delo će postojati ukoliko je povreda naneta umišljajno ili van pravila te sportske igre, tj. na neuobičajen način.¹³

U moderno doba, većina autora početak sistemske i organizovane borbe vezuju za jedan događaj i to onaj koji se odigrao na fudbalskom stadionu „Heysel“ 1985. godine u Briselu, na utakmici Kupa evropskih Šampiona između Liverpula i Juventusa. Usled divljanja navijača i njihovog međusobnog obračuna, povređeno je 274 ljudi, dok je život izgubilo njih 39. Taj događaj izazvao je tektonske poremećaje u svetu sporta, ali je uspeo da, konačno animira državne institucije da se ozbiljnije pozabave problematikom nasilja u sportu, što je dovelo do drakonskih mera protiv onih koji nisu poštovali utvrđena i propisana pravila ponašanja na jednoj sportskoj priredbi, a značajan napredak primećen je i u stadijumu profilakse. Danas gotovo sve evropske države imaju regulisano pitanje problema nasilja u sportu, što u vidu posebnih zakona posvećenih ovoj tematici, što u vidu određenih zakonskih odredbi u okviru zakona koji uređuju srodnu materiju.

Veliki značaj, ali i podsticaj nacionalnim zakonodavstvima da uredi pitanje nasilja u sportu dao je „Sporazum o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama“ koji su ratifikovale sve države – članice EU, (naša zemlja ratifikovala ga je 1990), a donet je od strane komisije Evropskog Saveta 1985. godine kao reakcija na hejselsku tragediju.¹⁴ Na taj način, formirani su određeni standardi, kojih su se u donošenju posebnih zakona u manjoj ili većoj meri pridržavali nacionalni zakonodavci. Taj sporazum bio je neka vrsta platforme.

12 Dimovski, D. /2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 12.

13 Stojanović, Z. /2013/, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, p. 158.

14 Mitrović, Lj. /2009/: *op. cit.*, *Nasilje na sportskim priredbama*, p. 24.

1.1. *Nasilje u sportu i politika*

Enorman uticaj sporta na sve društvene odnose nije zaobišao ni politiku, koja je često veoma umešana u sportska dešavanja. Upravo je nasilje u sportu nekada motivisano političkim okolnostima, a vešti političari su često koristili, a i danas koriste navijačke grupe za ostvarivanje svojih interesa i proklamovanje svojih ideja. Većina navijača, dakle biva instruirana i manipulisana na taj način, dok neki navijači shvataju svoje akte ispoljavanja nasilja na sportskim priredbama kao mogućnost uplitanja u odnose koji prevazilaze granice sporta. Otud imamo česte primere u kojima se određeni navijački klubovi i grupe navijača i simpatizera svrstavaju i dele prema političko-ideološkim shvatanjima i orijentacijama. Primer za ovakvu tvrdnju moglo bi biti rivalstvo kiparskih sportskih klubova AEL-a i Apolona, gde pristalice jednih, pored toga što vole i podržavaju svoj klub, podržavaju i ideju komunističkog društvenog uređenja, dok se drugi zalažu za kapitalističko.

Da li uopšte možemo govoriti o sportu kao marginalnom društvenom fenomenu, ako, na primer, uzmemo u obzir da je 1969. godine fudbalska utakmica između El Salvadora i Hondurasa predstavljala svojevrsni uvod u građanski rat.¹⁵ Naravno da fudbalski meč ne može biti glavni uzrok za izbijanje rata, ali i te kako može biti povod, imajući u vidu ogroman broj jednih i drugih navijača na tribinama, nedovoljnu obezbeđenost sportskog objekta, pa samim tim i veliku mogućnost da se navijači međusobno sukobe. Kada na sve to dodamo i tenziju koja se prenosi sa sportskog terena, usled napetosti u pogledu rezultata i velikog takmičarskog naboja, jasno je kako i zašto jedan sportski događaj može poprimiti takve nacionalno-političke razmere. Zabeleženi su i slučajevi gde je skandiranje navijača sa tribina i te kako umelo da uzdrma poziciju i legitimitet vlasti, te mnogi političari čine razne ustupke organizatorima značajnijih navijačkih grupa ne bi li izbegli njihov udar. Upravo zbog takvog uticaja sporta na političke prilike zabeleženi su mnogi sukobi u kojima su se obračunavali politički neistomišljenici. Međunarodne sportske priredbe, kao gore pomenuta fudbalska utakmica između El Salvadora i Hondurasa, često su obilovale ispoljenom nacionalnom netrpeljivošću i sukobima velikih razmera po tom osnovu. (Dovoljno je setiti se utakmica između klubova iz bivših republika SFRJ, prim. aut.).

2. ODREĐIVANJE POJMA NASILJA

Nasilje kao vid destruktivnog ponašanja i ispoljavanja frustracija pojedinaca, godinama je predmet proučavanja mnogih stručnjaka iz raznih naučnih disciplina, koji su, svako iz svoje perspektive, pokušavali da objasne ovaj sveprisutni fenomen. Nasilničko ponašanje je uvek bilo integralni deo ljudskog života i malo je razloga koji navode na zaključak da će se nešto po tom pitanju uskoro promeniti.¹⁶ Činje-

15 Dimovski, D. /2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 15.

16 Palmer, S. /1972/: *The Violent Society*, p. 87.

nica da nasilnički kriminalitet u javnosti izaziva najveću pažnju i reakcije,¹⁷ može se objasniti i strahom da žrtva nasilja kao tzv. „uličnog zločina“, može biti bilo ko u bilo kom trenutku. From čak dodaje da je agresija ljudi veća nego ona koju ispoljavaju životinje.¹⁸ Takvo stanje stvari ističe potrebu da se nasilju i oblicima nasilničkog kriminaliteta prilikom izučavanja pristupi sa posebnom pažnjom u cilju boljeg razumevanja radi njegove efikasne prevencije. Kada se ovome pridoda i podatak da svakog dana u svetu od posledica nasilja život izgubi oko 4400 ljudi i da je SZO 1996. god. u svom izveštaju istakla da je prevencija i smanjivanje nasilja jedno od ključnih pitanja javnog zdravlja, tvrdnje o neophodnosti iscrpnog izučavanja odnosa fenomena dodatno dobijaju na značaju.

U domaćoj i stranoj literaturi ne postoji jasan konsenzus o definiciji nasilja. Takvo stanje stvari trebalo bi pripisati različitim aspiracijama autora prilikom definisanja u smislu da li je definicija data za potrebe izučavanja pojma sa pravnog, političkog, psihološkog, biološkog, sociološkog ili nekog drugog aspekta. Takođe, do određenih definicijskih razmimoilaženja dolazi zahvaljujući različitim konceptijskim stavovima autora i davanja većeg značaja sociološkim ili biološko-psihološkim uslovima i uzrocima koji dovode do nasilnog ponašanja. Čini se da bi se do optimalne definicije moglo doći kombinacijom postojećih, uzimajući u obzir neke njihove specifične elemente. Naime, u jednom od svojih dela Lars Svendsen, kako navodi Ignjatović, razlikuje tri tipa definicija nasilja prema obimu radnji i ponašanja koje podvodi pod pojam nasilje. Isti autor smatra da je najprihvatljivija ona koja podrazumeva namerno nanošenje fizičkih i eventualno, psihičkih povreda čoveku.¹⁹

Na istim pozicijama prilikom određivanja pojma nasilja je i naša literatura koja precizira Svendsenovu definiciju dodajući da nasiljem smatra samo ono nanošenje fizičkih i psihičkih povreda čoveku, koje je protiv njegove volje. SZO, čini se sa pravom, konstatuje da akti nasilja mogu biti usmereni protiv sebe, drugog lica, ili prema grupi ili zajednici, što za posledicu može imati fizičke povrede, psihičke povrede, razne deprivacije, zanemarivanje ili smrt.²⁰ Palmer primećuje da nasilje nema akcidentalni karakter, tj. da se nasiljem ne mogu smatrati nesrećni slučajevi, radnje u stanju nužde i slično.

Definisanje pojma nasilja nema samo teorijski i didaktički značaj, već je od izuzetne važnosti za valjanu primenu krivičnih zakonika, a naročito za tumačenje onih krivičnih dela u čijem se biću nalazi pojam nasilja.²¹ U tom smislu, značajne su funkcionalne definicije poput one koja ističe da je nasilje „delatnost kojom se neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinju, vrše ili zaustavljaju, odnosno zadržavaju ili razaraju nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljenja potreba objek-

17 Ignjatović, Đ. /2011/: Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta – in: CRIMEN vol. 2, br. 2, (Stojanović Z., ed.), Beograd, p. 180.

18 Fromm, E. /1973/: The Anatomy of Human Destructiveness, Holt, Rinehart & Winston, p. 50.

19 *Ibid.*, p. 182.

20 World Report on Violence and Health, 147–81, World Health Organization: Geneva.

21 Stojanović, Z. /2014/: Krivičnopravni pojam nasilja – in: Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije, Tom 1 (Dragana Kolarić ed.), p. 2.

ta nasilja ukoliko je svestan, odnosno nasuprot njegovoj unutrašnjoj (prirodnoj) strukturi ili zakonitostima, ukoliko se ne radi o čoveku.“²²

Svakako, treba uzeti u obzir i zakonsku definiciju²³ koja određuje nasilničko ponašanje i koja *explicite* podvodi i vređanje pod funkcionalne elemente nasilničkog ponašanja. Ovakav pristup se može smatrati modernim, ali i opravdanim budući da su mnoge ranije teorijske definicije i zakonske norme predviđale samo primenu fizičke sile, a medicinski je potvrđeno da i verbalni akti mogu u značajnoj meri ugroziti i narušiti spokojstvo pojedinca. U svakom slučaju, nasilje bi se krivičnopravno posmatrano moglo odrediti kao: „inkriminisana ljudska ponašanja koja upotrebom sile ili ozbiljne pretnje povređuju ili ugrožavaju pravno zaštićena dobra“.²⁴

Nadalje, definicija nasilja sadržana u Leksikonu kriminologije pod pojam nasilje podvodi i primenu fizičke sile prema objektima i materijalnim sredstvima. Takav pristup nesumnjivo uključuje pod pojam nasilja i elemente vandalizma, što potvrđuje njihovu izrazitu srodnost sve do stanovišta da je vandalizam samo oblik nasilničkog ponašanja. Uvažavajući sličnost dva pojma, potrebno je ponovo naglasiti da oni imaju određene različitosti naročito na nivou namere i posledice.

2.1. Vandalizam i njegove specifičnosti

Istorijski posmatrano, vandalizam se vezuje za pleme Vandala koje je u 5. v. opljačkalo Španiju, Francusku i Severnu Afriku, pre nego što su dospeli u Rim 455. godine.²⁵ Vandalizam se uopšteno definiše kao namerno uništenje nečije imovine.²⁶ Ipak, treba primetiti da određeni autori pod fenomen vandalizma podvode samo one akte uperene na uništavanje „materijalnih, kulturnih i istorijskih vrednosti“,²⁷ što jasno implicira da samo objekti u režimu javne svojine mogu biti na udaru vandalskog ponašanja. Sa druge strane, postoje određenja vandalizma koja ne prave razliku između objekata u javnoj, odnosno privatnoj svojini, već vandalizmom označavaju akte uništenja imovine, stavljajući akcenat na odsustvo pristanka vlasnika ili lica zaduženog da se o njoj stara.²⁸ U pogledu namere iminentne vandalizmu, treba naglasiti da ona nije usmerena na sticanje imovinske koristi za sebe ili drugoga.²⁹ Upravo je taj aspekt fenomena vandalizma, njegov specifikum koji ga odvaja od pojma običnog nasilja ispoljenog pri vršenju tzv. grabežnih dela koja za svoj objekat takođe imaju određene pokretne ili nepokret-

22 Simeunović, D. /1989/: Političko nasilje, Radnička štampa, Beograd, p. 123.

23 KZ RS, čl. 344 („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016).

24 Lazarević, Lj. /2002/: Delikti nasilja-krivičnopravni i kriminološki aspekt – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, p. 46.

25 Dinić, S. /2009/: Pojam i osnovne karakteristike vandalizma – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja III deo (Ignjatović Đ. ed.), p. 71.

26 Nash, J. R. /1992/: Dictionary of Crime, London, p. 134.

27 Bošković, M. /1999/: Kriminološki leksikon – in: Matica srpska, Novi Sad, p. 109.

28 U. S. Department of Justice /1997/: Office of Justice Programs Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention; Juvenile Vandalism.

29 Singer, M. /1996/: Kriminologija, drugo izdanje, Zagreb, p. 111.

ne stvari. Nadalje, ukoliko bismo primat dali definicijama vandalizma koje ističu kao objekte akata vandalizma, one koji se nalaze u režimu javne svojine, razlika se može uočiti i na nivou posledice, budući da se u tom slučaju za razliku od akata nasilja, ne bi mogla odrediti konkretna žrtva.

Iz prethodno razmotrenih karakteristika huliganizma i vandalizma, može se zaključiti da se radi o dva pojma koji međusobno interferiraju. Štaviše, huliganizam jeste vid vandalizma ispoljenog na sportskim priredbama i u vezi sa njima, ali ima i elemente tzv. „običnog nasilja“ kao „uličnog zločina“. Imajući u vidu da je vandalizam nasilje koje se od „običnog“ razlikuje samo na nivou posledice, tj. objekta ispoljavanja, očigledno je da je konstanta i zajednički imenitelj i huliganizma i vandalizma fenomen nasilja. Iz tog razloga, da bi se valjano razmotrili svi aspekti huliganizma i vandalizma, neophodno je prethodno definisati pojam nasilja i razmotriti usled kojih uslova ono nastaje.

3. DRUŠTVENA USLOVLJENOST NASILNIČKOG PONAŠANJA

Pri razmatranju nasilja, treba poći od toga da „nasilje uvek ima ekonomsku, socijalnu i političku pozadinu.“³⁰ Prema podeli zastupljenoj u našoj teoriji ova grupa uslova svrstava se među spoljne faktore koji dovode do nasilničkog ponašanja.³¹ Specifičnost ove grupe je u tome što je ona u stanju da objasni pojavu fenomena nasilja u svakodnevnom životu kod tzv. običnih ljudi, koji nisu organski predisponirani za vršenje nasilnih akata. Takođe, stav je teorije da se „teorijski modeli društvenih i kulturnih promena najpouzdanije proveravaju na primerima iz svakodnevnog života pojedinaca i društvenih grupa.“³²

Nadalje, potrebno je napraviti jednu terminološku napomenu za koju autor veruje da može biti od izuzetnog značaja za što bolje razumevanje socijalne uslovljenosti fenomena nasilja. U tom smislu, namerno je korišćena reč „uslov“, umesto reči „uzrok“, jer uslov označava činjenični skup koji samostalno ne dovodi nužno do određene posledice, dok uzrok predstavlja činjenični skup koji samostalno nužno proizvodi određenu posledicu. Prema tome, autor veruje da ne postoji niti jedan sklop činjenica svrstanih u tzv. spoljne faktore koji bi nužno doveo do nasilničkog ponašanja, već do njega dolazi u sadejstvu i međusobnoj interakciji mnogobrojnih uslova socijalne prirode. U skladu sa epistemološkim pravilom: „Ako se tvrdi da je uzrok neke pojave sve, onda to istovremeno znači i ništa“, u ovom odeljku će, prema stavu autora, biti razmatrani samo eklatantni sociološki uslovi nastanka fenomena nasilja, jer je to najcelishodnija polazna tačka za dalje izučavanje i prezentovanje onoga što je u fokusu ovog rada, a to je valjano objašnjenje i razumevanje pojma.

30 Dorđević, J. D. /2002/: Prepoznavanje ličnosti po spoljnom izgledu i ponašanju, Beograd, p. 262.

31 Ignjatović, Đ. /2011/: *op. cit.*, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, p. 198.

32 Mitrović, M., Bovan, S. /2013/: Osnovi sociologije prava, Beograd, p. 156.

3.1 Uticaj kulturnog obrasca i potkulture

Pri razmatranju socijalne uslovljenosti nasilja, valja poći od globalne vizure oličene u kulturnom obrascu naroda koji se sastoji od „međusobno usklađenih vrednosti i odgovarajućih društvenih i tehničkih pravila njihovog ostvarivanja.“³³ Kao takav, kulturni obrazac je od esencijalne važnosti za pravilno razumevanje i tumačenje akata nasilja i predstavlja dobru osnovu za analitički osvrt na ono što se u jednom društvu smatra poželjnim, dobrim, moralnim, vrednim itd., dajući na taj način jedan referentni nivo u odnosu na koji bi se cenila ponašanja pojedinaca i grupa. Pri tom, treba imati u vidu da „prihvatanje kriminalne potkulture ne podrazumeva nužno učešće u kriminalu, već izbor identiteta ili stila koji sadrži elemente, nekonvencionalnog, nedozvoljenog i kriminalnog“,³⁴ pod šta nasilničko ponašanje svakako potpada.

Treba takođe uvažiti i činjenicu da kulturni obrasci variraju od društva do društva, a razloge takvog stanja stvari treba posmatrati u tradicionalnom, istorijskom i geo-političkom kontekstu. Primera radi, u našoj sociološkoj literaturi se odsustvo štedljivosti i tendencije da se imovina uvećava planski, kod Srba, objašnjava dugogodišnjim ropstvom pod Osmanskom imperijom, kako to Mitrović objašnjava. Naime, činjenica da bi svaki proizvedeni višak nekog dobra bio najverovatnije oduzet od strane osvajača uticao je na formiranje takvog „ekonomskog mentaliteta“.

Počev od Dirkema, u teoriji se ističe da devijantno ponašanje nije jednako rašireno u svim društvenim strukturama. U tom smislu, klasna pozicija, etnička pripadnost, radni status i druge društvene varijable utiču na različite stope devijantnog ponašanja u okviru različitih društvenih struktura.³⁵ Problem heterogenosti unutar društva prilikom analize i razmatranja određenih fenomena, kriminološka teorija nastoji da prevaziđe konceptom „potkulture“. Ovaj koncept predstavlja „postojanje mišljenja o vrednostima ili sistem društvenog vrednovanja koji je zaseban deo većeg ili centralnog sistema vrednosti“.³⁶ U skladu sa tim, svako ljudsko ponašanje treba posmatrati i ceniti u okviru posebnog kulturnog konteksta. Tako statistički podaci za Sjedinjene Američke Države pokazuju da je stopa zločina kod crnaca 4 do 10 puta veća nego kod belaca. To se objašnjava posebnim socijalnim okruženjem iz kojeg dolaze. Posebno je značajan podatak da su, prema jednoj Filadelfijskoj studiji, žene „ne-belkinje 2 do 4 puta češći učinioci krivičnog dela ubistva od muškaraca belaca.

To poprilično derogira tezu o agresivnosti kao svojstvu i elementu muškosti, pa i teorije o prirođenosti uopšte, stavljajući akcenat na socijalni kontekst i okruženje iz kojeg dolaze učinioci. Prema tome, koncept „potkulture“ rezultat je moderne ten-

33 Mitrović, M. M. /2008/: Promene kulturnih obrazaca i kriminalitet u Srbiji –in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.), p. 122.

34 Pavićević, O. / 2013/: Potkultura nasilja i kriminalna potkultura – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, p. 67.

35 Volfgang, M, Ferakuti, F. /2012/: Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji, Beograd (u prevodu Dragice Ljubičić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 21), p. 135.

36 *Ibid.*, p. 62.

dencije da se kriminalitet uopšte, pa tako i oblici nasilja istražuju istovremeno i na mikro i na makro modelu društvenog funkcionisanja.³⁷

Dakle, potkultura izvire iz jednog univerzalnijeg sistema vrednosti, generišući i obuhvatajući pri tom sve specifičnosti tih užih društvenih grupa. Te specifičnosti najčešće podrazumevaju suprotan sistem vrednosti u odnosu na onaj koji se naziva dominantnom kulturom. Takvo stanje stvari nesumnjivo rađa društveno-kulturne sukobe, što sledstveno daje i jedno plodno tle za nastanak nasilničkih akata.

3.2 *Ekonomski faktori i nasilje*

Imajući u vidu Hegelovu tvrdnju da je osnov svakog nasilja žudnja i želja “za posedovanjem objekata”, jasan je značaj ekonomske odnosno materijalne uslovljenosti za pojavu nasilja. Naime, mnogi pojedinci nisu u stanju da na pozitivno-pravno i moralno prihvatljiv način ostvare svoje aspiracije prema materijalnom, već se, neretko koriste nasiljem kao sredstvom za ispunjenje svojih želja i potreba. „Potrebe su psihofiziološka fizička stanja koja su nasledna i sa njima se rađamo“.³⁸ Nezadovoljene potrebe čine ličnost nestabilnom i nesigurnom što ima ogromne implikacije na razvoj nasilničkog ponašanja. Te implikacije su najuočljivije kada se stvori tzv. tip „nasilničkog karaktera“, budući da karakter nije nasledan, već se razvija tokom života i zavisi od zadovoljenih, odnosno nezadovoljenih potreba.³⁹

Ovaj stav teorijski je uokvirio Merton u teoriji društvenog pritiska gde ističe da je vršenje nedozvoljenih akata, pa tako i nasilničkih posledica suprotnosti između ciljeva nametnutih dominantnim kulturnim obrascima i nemogućnosti njihovih ostvarivanja legalnim sredstvima.⁴⁰ Isticanje uticaja materijalne deprivacije na kriminalna, a po principu *a maiori ad minus* i na nasilnička ponašanja, naročito se vezuje za marksističke i socijalistički orijentisane teorije, na šta u svom zajedničkom radu upozoravaju Opalić i Ljubičić. Sličnog stanovišta je i Bongger koji ističe siromaštvo kao primarni uzrok kriminaliteta. U prilog tome ide i istraživanje Federalnog biroa u Sjedinjenim Američkim Državama⁴¹ koje je pokazalo da je u regionima sa višim BDP-om *per capita* srazmerno manja i stopa ubistava.⁴² Ipak, potrebno je na ovom mestu primetiti da se taj stav odnosi pre svega na tzv. apsolutno siromaštvo koje koincidira sa pitanjem egzistencije pojedinca. Tačno je da ekonomski uslovljeno nasilje vrše i pojedinci koji svojim imetkom ne potpadaju pod kategoriju „apsolutnog siromaštva“, kao i oni koji se mogu smatrati “dobrostojećim“, ali razloge njihovog takvog ponašanja bi pre trebalo tražiti u, kako ističe Bongger, egoističnoj prirodi čoveka koja posebno dolazi do izražaja u uslovima kapitalizma.⁴³

37 Opalić, P. Ljubičić, M. /2008/: Istraživanje veze između materijalnog statusa i psihopatoloških obeležja maloletnih prestupnika i njihovih roditelja – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.), p. 63.

38 Đorđević, J. D. /2002/: *op. cit.*, Prepoznavanje ličnosti po spoljnom izgledu i ponašanju, p. 217.

39 *Ibid.*, pp. 218–219.

40 Ignjatović, Đ. /2009/, Teorije u kriminologiji, Beograd, p. 86.

41 Federal Bureau of Investigation /1967/: Crime in the United States, Uniform Crime Reports.

42 Palmer, S. /1972/: The Violent Society, p. 119.

43 Ignjatović, Đ. /2009/: *op. cit.*, Teorije u kriminologiji, p. 86.

Nadalje, nedozvoljeni akti pojedinaca iz kategorije apsolutno siromašnih, uslovljeni ekonomskom deprivacijom su najčešće tzv. *mala in se* krivična dela sa elementima nasilja. Tu se pre svega misli na ubistva radi pljačke, razbojništva i razbojničke krađe. Sa druge strane, oni iz viših društveno-ekonomskih klasa, svoje težnje ka materijalnom, na nedozvoljeni način, češće ostvaruju kroz akte koji se mogu svrstati u korporacijski kriminalitet ili tzv. kriminalitet belog okovratnika. Takvi akti, ne ulazeći u njihovo destruktivno dejstvo po društvo u celini, najčešće su lišeni elemenata nasilja. Ekonomski status pojedinca utiče i na njegov opšti društveni status. U tom smislu neophodno je napomenuti, kako ističe Maks Veber: "tri hijerarhijske lestvice" stratifikacijskog modela društvene strukture čiji jedan deo, pored političke i kulturne, čini i ekonomska.

3.3 Socijalni status i nasilje

U velikom broju kriminoloških studija o nasilničkom kriminalitetu se on dovodi u vezu sa društvenim statusom. Uzimajući u obzir klasnu stratifikaciju društva, jasno je da najviša klasa sa sobom nosi i najveće privilegije i društvene mogućnosti, usled čega oni koji su unutar nje teže da svoj položaj sačuvaju, dok oni izvan nje u najvećem broju slučajeva, gravitiraju ka njoj. Otuda će pripadnik srednjeg ili višeg staleža imati na umu i na kolikom će gubitku biti njegov ego i društveni položaj, ako njegovo "surovo, pravno-neetično delo bude otkriveno".⁴⁴ Sličnom idejom vođene su i teorije o suzdržavanju, a u tom kontekstu treba posmatrati i Bekerov hedonistički proračun. Roter pak navodi da nasilnik nema uvek na umu potencijalni gubitak usled nasilničkog dela, već i očekivanja od nasilničkog akta, koja uglavnom vode zadovoljenju njegove određene potrebe.⁴⁵

Kada su u pitanju uslovi ekonomske prirode za pojavu fenomena nasilja, novije teorije primećuju izuzetno veliki uticaj nezaposlenosti i stabilnosti radnog mesta.⁴⁶ Tome u prilog idu i mnoga istraživanja na osnovu socioloških teorija, koja govore o većoj mogućnosti za ispoljavanje nasilja na sportskim priredbama od strane onih koji žive u teškim društveno-socijalnim uslovima (velika nezaposlenost, prim. aut.). Dobar primer za to su navijači Milvola, engleskog fudbalskog kluba iz istoimenog grada, koji karakteriše izuzetno velika stopa nezaposlenosti.⁴⁷ Takođe, relevantna istraživanja pokazuju da veliki broj vandala nije u radnom odnosu ili ukoliko jeste, on je nestabilan i kratkotrajan.⁴⁸

Takav stav može se braniti primenom statističkog metoda, a dobar primer je Japan. Naime, Japan je zemlja sa izuzetno niskom stopom nezaposlenosti i vrlo ori-

44 Vidi više u: Volfgang, M, Ferakuti, F. /2012/: Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji, Beograd (u prevodu Dragice Ljubičić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 21).

45 Rotter, J. B. /1954/: *Sociall Earning and Clinical Psychology*, Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, p. 129.

46 Opalić, P., Ljubičić, M. /2008/: *op. cit.*, Istraživanje veze između materijalnog statusa i psihopatoloških obeležja maloletnih prestupnika i njihovih roditelja, p. 65.

47 Dimovski, D. /2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 12.

48 Limbergen, K. V. /1992/: *Fudbalski vandalizam*, p. 49.

ginalnim i efikasnim sistemom zapošljavanja mladih po njihovom okončanju školovanja.⁴⁹ Takođe, Japan je karakterističan i po svom jedinstvenom modelu dugoročnog zaposlenja i stabilnosti radnog mesta.⁵⁰ Prema podacima za 2008. godinu, stopa ubistva je izuzetno niska i iznosi svega 1,02% u odnosu na države sa kumulativno visokim stopama i ubistava i nezaposlenosti. Kao indikator povezanosti niske stope nezaposlenosti i osećanja sigurnosti pojedinaca svakako može da posluži i istraživanje Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj. Naime, obimno istraživanje koje je zahvatilo države članice OECD-a pokazalo je da države sa niskim stopama nezaposlenosti po pravilu imaju i nisku stopu ubistava, ali i da se stanovnici tih država osećaju sigurnije. Ipak, valja priznati da se nasilnička dela ne mogu u potpunosti sagledati kroz ekonomsku prizmu, jer bi u tom slučaju veliki broj dela koji nema imovinsku konotaciju ostao neobjašnjen. U svetlu razmatranja uticaja nezaposlenosti na nasilnički kriminalitet i sledstveno tome vremena provedenog u radu kao potencijalnog reduktora nasilja, potrebno je razmotriti i uticaj slobodnog vremena na pojavu fenomena nasilja, utoliko što se čovek kao *homo sapiens* ne određuje samo kao *homo faber*, nego i kao *homo ludens*, tj. biće zabave i dokolice.⁵¹ Aristotel je svojevremeno govorio da je kvalitet života uslovljen aktivnostima u njemu.⁵² Lukić napominje da svaki rad ostavlja „ma i najmanje slobodnog vremena i energije da bi se razvila igra, zabava, dokolica, veselje, umetnost, itd.“⁵³

3.4 Mediji i nasilje

Naročito je u današnje vreme značajan sadržaj koji se emituje putem mas-medija, budući da danas većina populacije, a naročito mlađi, odrasli u tzv. informatičko doba, svoje slobodno vreme provode uz televizore, kompjutere itd.⁵⁴ Poznato je da emitovani sadržaji obiluju nasiljem i scenama neprijatne brutalnosti koji mogu biti izuzetno štetni, naročito po mlade koji tek usvajaju određene modele ponašanja. Smatra se da do četrnaeste godine deca vide preko jedanaest hiljada ubistava na televiziji, a svaki crtani film prosečno ima dvadeset i šest scena nasilja. Takvo stanje stvari može se objasniti željom medijskih i novinskih kuća da sebi podignu gledanost, odnosno tiraž. Naime, empirijski je dokazano da je fenomen nasilja najatraktivniji za ljudsko čulo opažanja, tj. da scene nasilja, prirodno, privlače pažnju čoveka više nego drugi lepi, prijatni, neprijatni, opasni sadržaji. Bandura je primetio u svom konceptu „učenja kroz imitaciju“ da su, primera radi, likovi iz filmova koji, nažalost prečesto obiluju scenama eklatantnog nasilja, od izuzetnog uticaja na ponašanje mladih koji gledaju takav program.⁵⁵ Primera radi, Saterlend navodi da je nakon prikazivanja filma „Divlji dečaci ulice“ u Americi, od kuće pobjeglo 14

49 Salimi, M. /2013/: From High School to Work in Japan, p. 8.

50 Kovačević, Lj. /2016/: Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu, Beograd, p. 223.

51 Jašović, Z. B. /1974/: Slobodno vreme i prestupničko ponašanje – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, p. 87.

52 Vidi: Aristotel: (1988) Nikomahova etika, Globus, Zagreb.

53 Lukić, R. /1991/: Osnovi sociologije Homos, Beograd, p. 45.

54 Jašović, Z. B. /1974/: *op. cit.*, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje, p. 46.

55 Ignjatović, Đ. /2011/: *op. cit.*, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, p. 201.

dece na način koji je izuzetno sličan onom prikazanom na filmu.⁵⁶ Nadalje, slične uticaje imali su i mnogi drugi filmovi, kao što su „Dete Oklahome“ kada je jedna dečak pištoljem usmrtio svog školskog druga, slično načinu na koji je to prikazano u filmu,⁵⁷ kao i film „Džungla na asfaltu“ što je u svom radu opisao Milutinović.⁵⁸ Mnoga empirijska istraživanja idu u prilog tezi da film sa preteranim i nepotrebnim scenama nasilja ima itekako štetne konsekvence na ponašanje ljudi. Tako su intervjuisani i anketirani delinkventi izjavljivali da su na filmu naučili tehniku za izvršenje kakvog zločina ili prestupa, naučili da obmanu policiju, a pojedini čak smatraju da je film osnovni uzrok njihovog ponašanja.⁵⁹

Ipak, nisu samo filmovi ti koji generišu nasilne scene i brutalnost. U današnje vreme je sve više prisutna tendencija da se mnogi dokumentarni programi, serijali, rijaliti programi, baziraju na scenama nasilja ili obrađuju tematiku usko povezanu sa nasiljem. U tom smislu, pojedini domaći autori primećuju da je „američko rvanje kod nas bilo emitovano u večernjim terminima, kada mladi najčešće svoje slobodno vreme provode uz konzumiranje sadržaja mas-medija. Tako su đaci počeli da imitiraju percipirane sadržaje svojih sportskih „junaka“ tokom boravka u školi, što je izazvalo negodovanje javnosti, pa je termin američkog rvanja promenjen i ono se emituje u ranim jutarnjim časovima. Problem je u tome što je imitiranje pokreta jedne takve kvazi-sportske discipline, koja obiluje nesportskom brutalnošću, često bila uzrok povreda mnogih đaka.⁶⁰

U svakom slučaju, problem negativnog uticaja mas-medija, naročito na mlađu populaciju izuzetno je kompleksan, naročito uzevši u obzir činjenicu da se tehnologija na kojoj se ona zasniva, sve više razvija i da postoje mnogi novi oblici prenošenja sadržaja koje je veoma teško kontrolisati, kao što su internet, razni portali i oblici društvenih mreža. Takvo stanje stvari, generisalo je novi oblik nasilja – elektronsko nasilje. Elektronsko nasilje podrazumeva kontinuiran, nameran i agresivan akt korišćenjem elektronskih sredstava, uperen protiv žrtve koja mu se ne može lako odupreti.⁶¹ Treba uzeti u obzir i određene specifičnosti ovog vida nasilja radi njegovog boljeg razumevanja i prevencije, a one su: „mogućnost anonimnosti nasilnika, sadržaj nasilja, oblici ispoljavanja nasilnih sadržaja, brzo širenje sadržaja, dostupnost nasilnog sadržaja velikom broju lica, konstantnost i kontinuiranost ispoljavanja nasilja“.⁶² Dodatna otežavajuća okolnost je i činjenica da ovi vidovi komunikacije, prema relevantnim istraživanjima, uzimaju primat u odnosu na tradicionalne, poput televizije i štampanih novina. Ista istraživanja ističu da su najkorišćeniji multimedijalni medijumi, što samo može voditi ka amplifikaciji štetnih uticaja. Naime, stav je nauke da televizor ili kompjuter kao audio-vizuelni medijumi

56 Sutherland, E. /1947/: New horizons in criminology, New York, p. 67.

57 Jašović, Z. B. /1974/: *op. cit.*, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje, p. 46.

58 Milutinović, M. /1957/: Kriminalitet kao društvena pojava, Beograd.

59 Jašović, Z. B. /1974/: *op. cit.*, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje, p. 71.

60 Dimovski, D./2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 15.

61 Smith, P. K et al. /2008/: Cyberbullying: Its Nature and Impact in Secondary School Pupils – in: Journal of Child Psychology and Psychiatry, p. 66.

62 Milivojević, S. et al. /2013/: *op. cit.*, Mladi i huliganizam na sportskim priredbama, p. 34.

ostvaruju veći uticaj na korisnika delujući automatski na više njegovih čula. Ipak, uticaj mas-medijia se ne može posmatrati samo u negativnom kontekstu, jer bi se podizanje kvaliteta ljudskog života bez njih teško moglo zamisliti. Ovu konstataciju ne treba tumačiti pragmatiski i svesti je samo na puko poboljšavanje informisanosti ljudi i njihove međusobne komunikacije, već treba imati u vidu da se putem mas-medija ljudima čine dostupnim i mnogi sadržaji od izuzetne kulturne, umetničke i duhovne vrednosti koji mogu imati uticaj na adekvatan razvoj ličnosti i suzbijanje nasilničkog ponašanja.

3.5 Uticaj porodice i porodičnih odnosa

Nakon osvrta na makro-socijalne okolnosti i uslove za nastanak nasilja, neophodno je razmotriti i mikro-socijalne činioce. Tu, pre svega treba poći od jezgra svakog društva – porodice. Ona je prva i svakako najvažnija socijalna grupa deteta sa kojom se ono identifikuje.⁶³ „Porodica predstavlja tu kulturnu ustanovu u kojoj se uče vrednosti uvažavanja, poštovanja i požrtvovanosti“,⁶⁴ osobina koje predstavljaju snažnu branu razvoju nasilničkog ponašanja. Sampson naročito ističe ulogu koju porodica može imati u generisanju kriminaliteta mladih ukoliko porodica ne izvrši socijalizaciju mlade individue na način koji ima utemeljenje kako u moralnim, tako i u pravnim normama.⁶⁵ U prilog iznetom ide i hipoteza Saterlendove teorije o diferencijalnoj asocijaciji koja ističe da je kriminalno ponašanje rezultat procesa učenja kroz interakciju. Na sličnim naučnim pozicijama je i Bandura kada govori o „učanju kroz imitaciju“. To potvrđuju i istraživanja, koja su došla do rezultata da identifikacija sa roditeljima, a naročito očevima, presudno utiče na učenje agresivnih načina ponašanja.⁶⁶ Naročito je važno imati u vidu značaj porodice kada je u pitanju prevencija kriminalnog ponašanja mladih, budući da su mnoga dosadašnja istraživanja pokazala da se najviše nasilničkih akata, primera radi ubistava, izvrši u periodu od 20. do 29. godine.⁶⁷ Takvo stanje stvari može se objasniti činjenicom da u tom dobu još uvek nije izgrađen stav prema društvu i da uveliko teče proces društvene adaptacije, što često vodi devijantnom, pa tako i nasilničkom ponašanju.

3.6 Frustracija kao zajednički imenitelj društvenih uslova

Konačno, Palmer navodi da izvor nasilja treba tražiti u frustraciji. Zapravo je ona ta koja nastaje usled prethodno opisanih društvenih uslova, a reakcija čoveka na nju jeste nasilje. U tom smislu, moguće je uspostaviti analogiju sa biološkim lancem nadražaja, impulsa i reakcije. Uvođenje medijuma između „društvenih nadražaja“ i ljudske reakcije u vidu nasilja je korisno prilikom objašnjenja nasilja čija uslovljenost nije nužno ekonomska, statusna deprivatorna itd. Frustraciju mogu generisati,

63 Hajduković, Č. /1975/: Prestupničko ponašanje mladih, Savremena administracija, Beograd, p. 55.

64 Janjić-Komar, M., Panov S. /2000/: Veza generacija, Beograd, p. 88.

65 Sampson, R. J. Groves, W. B. /1989/: Community Structure and Crime, The University of Chicago Book, p. 23.

66 Volfgang, M. Ferakuti, F. /2012/: *op. cit.*, Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji, p. 38.

67 Henry, F., Short, J. F. Jr /1964/: Suicide and Homicide, New York, p. 44.

primera radi, emocionalni odnosi poput ljubomore, značajni kod promatranja nasilja u međuljudskim odnosima, naročito muško-ženskim, odnosno partnerskim.

4. BIOLOŠKA USLOVLJENOST NASILNIČKOG PONAŠANJA

Postoje primeri, gde izuzetno prosperitetne i bogate države imaju visoku stopu nasilničkog kriminaliteta.⁶⁸ Očigledno je da u ovakvim slučajevima, teorije koje nasilje objašnjavaju sa osloncem na društvene okolnosti ne mogu da odgovore na pitanje – zašto dolazi do nasilja? U skladu sa teorijama o prirođenosti, nasilje je duboko usađeno u gene čoveka i može se objasniti jedino uzimajući u obzir biološku komponentu. Dokaze o dominantnom uticaju biološke nasleđenosti valja tražiti u sličnosti sa obrascem ponašanja viših životinja, istovetnosti ponašanja dece koja su rođena slepa i koja nisu mogla, usled svog fizičkog nedostatka da sagledaju druge modele ponašanja, kao i transkulturalno sličnom ponašanju ljudi u sasvim izolovanim kulturama.⁶⁹ Iz postojeće literature koja razmatra fenomen nasilja kroz biološku prizmu, može se zaključiti da “Biološke teorije analogiju traže u životinjskom svetu u kome se agresija koristi radi očuvanja vrste, obezbeđenja da najsnažniji dobiju potomstvo i radi obezbeđenja reda u zajednici”.⁷⁰ Poznato je da je ljudska vrsta najslabija i najranjivija među toplokrvnim živim organizmima. S tim u vezi, navode etološki orijentisani teoretičari, urođenom agresivnošću, čovek pokušava da kompenzuje prirodnu fizičku inferiornost. Sa fizičkom komponentom koincidira i psihička, a etolozi odriču društveni uticaj na razvoj psihičkog života individue, već polaze od hipoteze da je čovek svoju psihu razvio tokom revolucije prevazilazivši određene prepreke nastale usled njegove inferiorne fizičke komponente.⁷¹ Pri tom se, u skladu sa prirodnim podelom rada, usled urođenih fizičkih osobina, muškarcima pripisuje veća količina agresivnosti, budući da su oni ti koji su bili zaduženi da čuvaju, porodicu, idu u lov, borbe, ili jednostavno, vrše one aktivnosti, koje po svojoj prirodi iziskuju veći stepen agresivnosti. To potvrđuju brojne studije bazirane na statističkom metodu.

ZAKLJUČAK

Razmotrivši neke ključne aspekte huliganizma i vandalizma, kao i nasilničkog ponašanja uopšte, jasno je da se radi o takvim fenomenima čijem se proučavanju mora pristupiti na jedan sveobuhvatan i sistematski način. Naime, pokazano je da na uslove za pomenute vidove destruktivnog ponašanja utiče pregršt ne samo

68 Felson, M. /2011/: Zločin i svakodnevni Život-Uvid (u) i posledice po društvo, Beograd (u prevodu Natalije Lukić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 20), p. 45.

69 Vidi više kod: Trebješanin, Ž. /2016/: Agresivnost, prijateljstvo i ljubav sa stanovišta etiologije – in: Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju, knjiga VII.

70 Ignjatović, Đ. /2011/: *op. cit.*, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, p. 184.

71 Larsen, R. J. et al. /2013/: *Evolutionary Perspectives to Personality in Personality Psychology*, McGraw-Hill, New York, p. 54.

socijalnih, već i biološko-psiholoških uslova koji, u zavisnosti od datih okolnosti, ostvaruju veći ili manji uticaj. U tom smislu potreban je jedan interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup i saradnja na svim nivoima prilikom vođenja „borbe“ protiv odnosnih fenomena. Iskustvo je pokazalo da je u pokušajima suzbijanja nasilničkog ponašanja efikasnije koristiti prevenciju, nego represiju. Primer za to svakako su čuveni engleski fudbalski navijači. Poznato je da je od 80-ih godina 20. veka u Engleskoj naročito bila sprovedena opsežna borba protiv huligana. U početku bezazlena pojava pretvorila se u problem koji je počinjao da diskredituje državu na svim međunarodnim nivoima. Izuzetno snažne prevencione, ali pre svega represivne mere dale su rezultate, ali je ipak primetno da se isti navijači, na utakmicama pod pokroviteljstvom engleskog fudbalskog saveza i utakmica reprezentacija koje organizuje UEFA ili FIFA ne ponašaju isto. Razlog je u mnogo drastičnijim sankcijama za nered na utakmicama u organizaciji engleskog fudbalskog saveza. Otuda su česti incidenti koje engleski navijači prave na utakmicama reprezentacija, dok se tako nešto na utakmicama njihove domaće lige gotovo i ne može zamisliti. To ukazuje, da još uvek nije u dovoljnoj meri promenjen kulturni obrazac. Upravo je usađivanje određenih normi i vrednosti najsigurniji i najefikasniji put redukovanja određene destruktivne pojave kroz jasan prevencioni pristup. Na činjenicu da se na globalnom nivou, mora još mnogo raditi na prevenciji, pre nego na represiji, ukazuje i podatak da se u većini statistika recidivisti javljaju upravo u domenu nasilničkog kriminaliteta. Ne sme se smetnuti sa uma ni okolnost da agresija uvek multiplikuje svoja dejstva, odnosno da se na nasilje, po pravilu odgovara nasiljem, što dodatno amplifikuje potrebu jednog sistematskog suprotstavljanja, uz uvažavanje specifičnosti varijacija oblika nasilja poput huliganizma i vandalizma.

LITERATURA

- Aristotel /1988/, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb
- Bošković, M. /1999/, *Kriminološki leksikon* – in: Matica srpska, Novi Sad
- Dimovski, D. /2009/, *Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje* – in: *Socijalna misao* (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)
- Dinić, S. /2009/, *Pojam i osnovne karakteristike vandalizma* – in: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja III deo* (Ignjatović Đ. ed.)
- Đorđević, J. D. /2002/, *Prepoznavanje ličnosti po spoljnom izgledu i ponašanju*, Beograd
- Đorić, M. R. /2014/, *Nasilje u sportu (teorijske kontroverze i uzroci)*, Novi Sad
- Felson, M. /2011/, *Zločin i svakodnevni Život-Uvid (u) i posledice po društvo*, Beograd (u prevodu Natalije Lukić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 20)
- Fromm, E. /1973/, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, Rinehart & Winston
- Hajduković, Č. /1975/, *Prestupničko ponašanje mladih*, Savremena administracija, Beograd
- Henry, F., Short, J. F. Jr /1964/, *Suicide and Homicide*, New York
- Ignjatović, Đ. /2011/, *Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta* – in: *CRIMEN* vol. 2, br. 2, str. 179–211 (Stojanović Z., ed.) Beograd,
- Ignjatović, Đ. /2006/, *Kriminološko nasleđe*, Službeni glasnik (3. izdanje) Beograd
- Ignjatović, Đ. /2009/, *Teorije u kriminologiji*, Beograd

- Janjić– Komar, M., Panov S. /2000/, Veza generacija, Beograd
- Jašović, Z. B. /1974/, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
- Kostić, M. /2009/, Nasilje u sportu – neophodnost socijalnog sagledavanja – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)
- Kovačević, Lj. /2016/, Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu, Beograd
- Larsen, R. J. et al. /2013/, Evolutionary Perspectives to Personality in Personality Psychology, McGraw-Hill, New York
- Lazarević, Lj. /2002/, Delikti nasilja-krivičnopravni i kriminološki aspekt – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Leeson, P. T., Smith, D. J., Snow, N. A. / 2012/, Hooligans, Department of Economics, George Mason University
- Limbergen, K. V. /1992/, Fudbalski vandalizam
- Lukić, R. /1991/, Osnovi sociologije Homos, Beograd
- Matijević, M. et al. /2014/, Vršnjačko nasilje na fejsbuku – in: Nasilnički kriminalitet –Etiologija, fenomenologija, suzbijanje, Banja Luka
- Milivojević, S. et al. /2013/, Mladi i huliganizam na sportskim priredbama, OEBS, Beograd
- Milutinović, M./1957/, Kriminalitet kao društvena pojava, Beograd
- Mitrović, M. M. /2008/, Promene kulturnih obrazaca i kriminalitet u Srbiji – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.)
- Mitrović, M., Bovan, S. /2013/, Osnovi sociologije prava, Beograd
- Mitrović, Lj. /2009/, Nasilje na sportskim priredbama – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)
- Nash, J. R. /1992/, Dictionary of Crime, London
- Neuberger, J. /1993/, Hooliganism: Crime, Culture, and Power in St. Petersburg, 1900–1914, University of California Press
- Opalić, P., Ljubičić, M. /2008/, Istraživanje veze između materijalnog statusa i psihopatoloških obeležja maloletnih prestupnika i njihovih roditelja – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstav reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.)
- Palmer, S. /1972/, The Violent Society
- Pavićević, O. / 2013/, Potkultura nasilja i kriminalna potkultura – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu
- Rotter, J. B. /1954/, Social learning and clinical psychology, Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall
- Salimi, M. /2013/, From High School to Work in Japan
- Sampson, R. J. Groves, W. B. /1989/, Community Structure and Crime, The University of Chicago Book
- Simeunović, D. /1989 /, Političko nasilje, Radnička štampa, Beograd,
- Singer, M. /1996/, Kriminologija, drugo izdanje, Zagreb
- Smith, P. K et al. /2008/, Cyberbullying: Its Nature and Impact in Secondary School Pupils – in: Journal of Child Psychology and Psychiatry
- Stojanović, Z. /2014/, Krivičnopravni pojam nasilja – in: Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije, Tom 1(Dragan Kolarić ed.)
- Stojanović, Z. /2013/, Krivično pravo – opšti deo, Beograd

Sutherland, E. /1947/, *New Horizons in Criminology*, New York

Trebješanin, Ž. /2016/, *Agresivnost, prijateljstvo i ljubav sa stanovišta etiologije* – in: *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, knjiga VII

Volfgang, M., Ferakuti, F. /2012/, *Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji*, Beograd (u prevodu Dragice Ljubičić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 21)

Zaharijevski, D. S. /2009/, *Sportske aktivnosti između igre i nasilja* – in: *Socijalna misao* (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)

Aleksandar Stevanović

HOOLIGANISM, VANDALISM AND VIOLENT BEHAVIOR

SUMMARY

This paper presents key issues surrounding hooliganism, vandalism and violent behavior. The author explains the basic elements of the phenomena in question starting at the consideration of definitions, having in mind that there are a lot of ambiguity in that filed. For that purpose, the author elaborates not only some notable theoretical definitions and explanations, but also definitions laid down in the Serbian legislation. Furthermore, the paper gives some detailed overview of hooliganism and vandalism in the context of sport. This is because sport could typically generate, beside all the positive things, the kind of hooligan and vandal acts which lead to easy-identifying them for the sake of research. After that, the detailed analysis of hooliganism and vandalism separately, followed with considerations about the notion of violence since this could be also helpful in determining hooliganism and vandalism as concepts. In accordance with strict academic approach, violence is the central point in hooliganism, while, in the wider academic approach this could be also said for vandalism but with a note that when it comes to vandalism, violence is manifested towards material items. In order to identify the conditions for violent behaviour (including hooliganism and vandalism) this paper gives a scope of social conditions dividing them into a few categories for systematic purposes. After that the paper presents some remarks on biological conditions in short. It is of great importance to include such theories while considering violent behavior since it should be noted that despite many different definitions and theoretical approaches, frustrations need to be considered as a very important element in violent behavior emergence. Finally, the author wants to emphasize the necessity of creating such cultural patterns that would reduce violent behavior. It seems like the first step in that effort, but also the most important.

Keywords: Hooliganism, Vandalism, Violence, Sports violence, Conditionality.